

Етичні засади особистісно-орієнтованого підходу до навчання учнів гімназії

*Штома Л. Н.
ст. наук. співробітник
відділу педагогічної естетики і етики
ІППОД НАПН України*

Реалії сьогодення висувають нові вимоги як до освіти, так і до рівня професіоналізму вчителя зокрема. Це, в свою чергу, обумовлює необхідність постійного самовдосконалення та особистісного зростання людини, яка прагне діяти відповідно до етичного кодексу вчителя.

Великого значення для ефективної діяльності педагога надається етичній поведінці вчителя та його емпатичним здібностям, здатності встановлювати з партнером по спілкуванню зворотний зв'язок. Завдання вчителя полягає в тому, щоб розвивати емоційну та інтелектуальну сфери особистості, формувати моральні взаємини, інтерес і потребу в загальнолюдських цінностях, зробити їх нормою свого життя.

Акцентуючи увагу на ціннісній етичній орієнтації особистості, І.Д.Бех зазначає, що «нова школа матиме справу з індивідуальністю, самобутністю особистості, оскільки індивідуальність виявляється головним принципом етики і мусить виступити керівним методологічним положенням у вихованні і навчанні» [2, 197].

Провідні психологи і педагоги вбачають головне завдання навчання у гімназії є створення освітнього середовища із забезпеченням умов для розвитку внутрішніх сил і можливостей дитини. Ш.О.Амонашвілі звертає увагу вчителів на те, що всі діти є різними та, унікальними за своєю природою. Необхідно бути людьми доброї душі й любити дітей такими, якими вони є, розуміти учнів, бачити в них майбутнє. Ш.О.Амонашвілі стверджує, що шестирічний вік - найбільш сприятливий для розумового розвитку і соціальної підготовки дитини. Організоване, систематичне навчання і виховання, тобто інтенсивне включення в освітнє середовище - найголовніша форма й умова розвитку дитини у цей період. З погляду видатного педагога, розвиток дитини відбувається тільки тоді, коли вона сповнена піклування, чуйності і доброзичливості, переживає успіх і ствердження гідності кожного учня і вчителя. Такий стиль стосунків, на думку науковця, найбільше сприяє різносторонньому повноцінному виявленню задатків дітей, цілісному розвитку їх особистості [1]. Важлива роль у цьому надається вчителю початкових класів, зокрема педагогу, який працює з першокласниками.

Провідним компонентом етичної компетентності вчителя науковці визнають педагогічне спілкування й таку організацію освітнього середовища, де панує доброзичлива і творча атмосфера.

Педагогічне спілкування як форма взаємодії суб'єктів особистісно орієнтованої ситуації формує пізнавальний інтерес, який дає змогу підвищити ступінь активності дитини і дорослого, довіри і взаємин, психологічного захисту дитини. Спілкування вчителя з учнями в процесі навчання створює найкращі умови для розвитку мотивації першокласників і творчого характеру навчальної діяльності, забезпечує сприятливий, емоційний клімат на уроці, дозволяє максимально використовувати особливості вчителя. При цьому за особистісно орієнтованого підходу спілкування розуміється як форма існування особистісного досвіду, взаємодія партнерів, у якій з метою врахування індивідуального досвіду й розвитку особистості суб'єктів передаються і засвоюються особистісна значущість та мотиви тих, хто спілкується.

Винятково важливою умовою емоційного комфорту гімназистів на уроці, на думку О.Я.Савченко, є особистісно орієнтоване спілкування з учителем, яке ґрунтується на довірі, підтримці навчальних зусиль дітей. Першокласникам дуже хочеться, щоб на уроці вчитель особисто їм приділяв увагу; звертався до них, називаючи ім'я, а не прізвище; якимось виділяв голосом, поглядом, жестом [3, 51].

Беручи до уваги той факт, що особистісно орієнтоване спілкування є дуже чуттєвим інструментом, воно повинно викликати переживання, «зачепити» щось у душі дитини. За такого спілкування найбільш важливими є особистісний потенціал учителя, його етичні якості, серед яких ми визначаємо доброзичливість, емпатію, конгруентність, альтруїзм і діалогізм учителя.

Емпатія - це здатність учителя розуміти емоційний стан своїх учнів, що виявляється у формі співпереживання, співчуття, жалю, розуміння, це вміння сприймати вчинки дітей із їхньої позиції. Емпатія необхідна для усунення таких комплексів першокласників, як «побоювання висловити свою думку», «висловити своє ставлення», «боязнь зробити помилку». Спроба спонукати дітей до відкритості у стосунках, відвертості, уміння говорити про свої думки і почуття, вимагає від учителя, щоб він сам був максимально щирим і відвертим.

Конгруентність передбачає, що учитель повинен бути саме таким, яким вони насправді, не ховатися за маскою, бути природним у стосунках. Створення сприятливої доброзичливої атмосфери передбачає наявність доброзичливості - це здатність не відчувати, але й виявляти до учнів своє щире, непідробне ставлення, уміння приймати вчинки учнів, навіть якщо вони не викликають схвалення і готовності підтримати.

Альтруїзм - здатність учителя виявляти радість з приводу успіхів дітей, ЛРП безкорисливо, довіряти дитині й вірити в її особистісні можливості. Здійснення альтруїстичної взаємодії сприяє появі у дитини 6-7 років моральної самооцінки: відчуваючи до себе довіру іншого, дитина й сама починає вірити у свої можливості.

Особистісно-орієнтований підхід до організації навчально-пізнавальної діяльності першокласників передбачає створення діалогів, дидактичних ігор і

завдань, за побудову яких усю ініціативність бере на себе вчитель. Ініціативність - це спрямування педагога до діяльнійшої позиції у стосунках з дітьми, здатність встановлювати контакти самостійно, виявляти активність.

Діалогізм — уміння слухати дитину, цікавитися її думкою, вести міжособистісний діалог на основі рівних прав, взаєморозуміння і співтворчості. Учитель, який володіє діалогізмом, реалізує не тільки свій досвід у вигляді особистої позиції, суджень, оцінки проблеми, що аналізується, але і виступає носієм соціокультурних зразків. Педагог намагається досягти усвідомлення загальноприйнятого змісту (наукового, соціального, естетичного) через опору на суб'єктний досвід учня, через виявлення поваги до нього. Здійснювати орієнтацію учителя на вільний вибір дитини у використанні її суб'єктного досвіду при реалізації педагогічних вимог необхідно вже в першому класі, де закладається певний стиль особистісно орієнтованої взаємодії вчителя і учня.

Таким чином, можемо визначити принципи особистісно зорієнтованої взаємодії:

- принцип діалогізації, який пов'язаний з перетворенням домінуючої позиції дорослого й позиції «підпорядкування» учня до зміни ролей та функцій учасників навчального процесу (головною функцією педагога є не виховувати, не викладати, а актуалізувати, стимулювати особистісний розвиток учня);

- принцип персоніфікації, який веде до відмови від рольових «масок», включення у взаємодію особистісного досвіду (почуттів, переживань);

- принцип індивідуалізації педагогічної взаємодії, який означає підбір такого змісту й методів навчання, які були б адекватні до виховних та індивідуальних можливостей дитини.

На підставі наведених принципів можна визначити такі особливості особистісно орієнтованої взаємодії: бережливе ставлення до дитини, віра в сили учня; не директивний вплив на школяра, а створення середовища, яке стимулює позитивні зміни в поведінці; орієнтація учнів і вчителів на самозмінювання, розвиток таких особистісних характеристик, як зниження власної конфліктності, здатність до співпраці, емпатія і рефлексія.

Отже, для того, щоб бути на рівні сучасних вимог, учителю необхідно не тільки знати методику викладання, але й добре володіти технологією особистісно орієнтованої взаємодії з учнями гімназії, враховуючи закономірності їх розвитку, створювати умови для формування пізнавального інтересу до предмета, здійснювати особистісно зорієнтований підхід у навчанні. Для включення в особистісно зорієнтовану діяльність учителю необхідно володіти педагогічною етикою та відповідати професійним стандартам. Провідний науковець Л.Л.Хоружа зазначає, що етичною компетентністю вчителя гімназії є певний ступінь оволодіння педагогічною професією, способами й прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованих гуманістичних моральних принципів, норм педагогічної етики [4, 85].

Під час організації навчально-пізнавальної діяльності учнів гімназії необхідними умовами, що визначають ефективну роль учителя у формуванні в учнів інтересу до знань, є:

- емоційність, захопленість самого учителя предметом, вияв живого інтересу до нього;
- знання психо-фізіологічних та індивідуальних особливостей школярів;
- взаємини учителя і учня, створення на уроці комфортної і дружньої атмосфери для кожного школяра;
- мова педагога, оптимальний стиль спілкування й поведінки - доброзичливий і достатньо вимогливий.

Готовність учителя до реалізації особистісно зорієнтованого підходу до учнів гімназії передбачає оволодіння ним такими вміннями, як:

- рівень і міцна стійкість культури, моральних цінностей, що виявляються в житті, у повсякденній діяльності;
- рефлексія своєї поведінки;
- вивчення учнів, діагностика їх особистісних функцій;
- організація такого навчання, що спрямовується не тільки на засвоєння знань, але й на розвиток особистості;

педагогічне спілкування, за якого створюється атмосфера, що дає змогу розвиватися особистісним якостям;

— уміння оцінювати особистісно-розвивальні можливості уроку та ефективність своєї праці.

Особливості педагогічного мислення вчителя зумовлені специфікою його професії: педагог є не лише джерелом інформації, але й носієм культури, організатором діяльності та спілкування учнів. Як справедливо зазначає В.М.Гриньова, своєрідною мовою спілкування є етикет, який дає змогу, підтримуючи суверенітет кожної особистості, досягти взаєморозуміння, взаємоповаги, формувати ту ауру людської культури, в якій може нормально існувати й розвиватися особистість [5, 112].

Використання ідей особистісно зорієнтованого підходу до навчання учнів гімназії неможливе без розуміння етичних вимог, які висувуються перед вчителем гімназії. Саме етична компетентність виступає показником і одночасно результатом професійно-особистісної готовності учителя до роботи в школі, тому що виконання будь-якої педагогічної дії має моральний зміст.

Література

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Шалва Амонашвили. – М.: Дом Шалвы Амонашвили, 1996. – 496с.
 2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : навч. метод. посіб. / І. Д. Бех. – К.: Вища шк., 1998. – 203 с.
 3. Навчання і виховання учнів 1 класу: метод. посіб. для вчителів / [упоряд. Савченко О. Я.]. – К.: Почат. школа, 2002. – 464 с.
 4. Хоружа Л. Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика / Л. Л. Хоружа. – К.: Наук. думка, 2003. – 319 с.
 5. Цінність парадигми освіти / [упоряд. Ткачова Н.О.]. – Х.: Основа, 2004. – 128 с.
- // Професійно-мистецька школа у системі національної освіти України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 3-5 жовт. 2012 р., с. Мала Білозерка Запорізької обл. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Малобілозерська естетична гімназія-інтернат «Дивосвіт». – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2012. – С. 204–207.

МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ ЯК КОМПОНЕНТ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Штома Л. Н.

*ст. наук. співробітник
відділу педагогічної естетики і етики
ІППОД НАПН України*

Проблеми комунікації й мовленнєвої культури в педагогічній науці і вищих навчальних закладах, які здійснюють професійну підготовку майбутніх спеціалістів, не нові, проте є чимало нагальних питань, потребують їх розв'язання.

Підвищення рівня мовленнєвої культури на всіх спеціальностях різних вищих навчальних закладів за останні десятиліття набуло особливо важливого значення, оскільки процес комунікації, уміння добре володіти словом стає, з одного боку, показником і складовою професійної компетентності спеціаліста, а з іншого - показником його загальної культури, освіченості і високої моральності.

З цією метою останнім часом у загальноосвітні навчальні заклади введено вивчення таких предметів як „Основи риторики”, а у вищі навчальні заклади - „Риторика”, „Основи культури і техніки мовлення”, „Культура мовлення та виразне читання”, які сприяють подоланню мовленнєвої неграмотності й дають можливість широкому колу майбутніх спеціалістів вправно виконувати професійні завдання, застосовувати різноманітні форми і методи комунікативних технологій.

Проблемами мовленнєвої культури й спілкування займалися відомі видатні вчені Б.Ананьєв, А.Виготський, Р.Жинкін, І.Зимня, А.Леонтьєв, Д.Ельконін та інші. Підвищенню рівня мовленнєвої культури присвячені наукові праці вітчизняних науковців Н.Бабич, С.Карамана, А.Капської, О.Коваль, Л.Мацько, М.Пентилюк та ін. Проте недостатньо дослідженими залишаються специфіка мовленнєвого впливу в процесі навчання і виховання, ефективності методів підвищення мовленнєвої культури особистості та універсальній значимості мовленнєвих умінь у структурі комунікативної компетентності як складової професійної майстерності і педагогічної зокрема.

Педагогічна майстерність залежить від комплексу професійних якостей, які забезпечують здатність особистості вчителя до встановлення взаємного контакту з учнями. Як зазначає професор І.Стахов, неабиякого значення у взаєминах учителя з учнями набуває характер і стиль спілкування -- „у формі спілкування з учнями, в методах і прийомах відбувається виховний вплив на них,... загальний тон і стиль спілкування вчителя з учнями характеризується доброзичливістю його ставлення до них, повагою до гідності особистості учня, вимогливістю, правдивістю ставлення і педагогічно виправданою виразністю процесу спілкування”.

Проблеми етики спілкування завжди цікавили людство. Морально-психологічні особливості людей, що характеризують їх як суб'єктів спілкування, знаходять своє відображення у висловах древнього китайського мислителя Конфуція і давньогрецьких філософів Сократа, Платона, Арістотеля та інших, а також у висловлюваннях мислителів наступних історичних епох (Спінози, Гоббса, Локка, Вольтера, Руссо, Гольбаха, Гельвеція та інших).

Багато цінного і цікавого про етику й культуру спілкування знаходимо в пам'ятках історії й літератури. Одним із перших описав спілкування на території нинішньої України у V ст. до н.е. Геродот. Уже тоді встановлені певні звичаї ті традиції, які свідчили про повагу до старших, взаємодопомогу, хоробрість, чесність, що виражали загальноприйняті в той час норми моралі.

З часом, коли в Київській Русі відкрилися перші школи, бібліотеки, розвивалося мистецтво, що підтверджують прагнення тодішнього суспільства вплинути на людину, на її думки і почуття, встановити християнські правила, норми поведінки й спілкування.

Найвідомішими па'ятками є твори першого метрополита Київської Русі Іларіона, а також оратора й мислителя Кирила Туровського. Мудрі настанови з етики, поведінки й спілкування висвітлив у "Повчанні" своєму і прийдешнім поколінням Володимир Мономах: "...дотримуватись слова Господнього...при старших мавчати, мудрих слухати, старшим коритися, з рівними собі і молодшими в любові перебувати, без лукавого умислу бесідуючи, а більше вдумуватися, не шаленіти словом, не засуджувати мовою; ...жодної людини не пропустіть, не привітавши її і не подарувавши їй добре слово...".

Найбільший вплив на людину, на її взаємини з іншими, на формування етики та культури спілкування мали центри духовної культури та визначні духовні особи - мислителі. У ХУП ст., коли більш чітко окреслились ознаки української народності (територія, мова, економічна і культурна спільність, психічний склад), з'являються перші центри освіти та культури (школи), в яких викладали арифметику, граматику, астрономії, діалектику, логіку, мистецтво і риторитку.

За останні роки з'явилося чимало наукових праць, де спілкування розглядається з різних позицій . У них по-різному розкривається зміст основних характеристик феномена спілкування й іноді неоднозначно трактуються категорії.

На сучасному етапі спілкування досліджують і вивчають у взаємозв'язку з різними видами діяльності. В наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених найбільш детально описано ділове, зокрема педагогічне, спілкування і доведено, що воно є найефективнішим способом розв'язання важливих проблем і досягнення поставленої мети.

Усе це засвідчує особливий інтерес і особливу потребу у вивченні й використанні великих можливостей риторики.

На сьогодні риторика посідає особливе місце в педагогіці. Поруч з уже традиційними різновидами риторики: політичною, судовою, суспільно-побутовою помітне місце займає останнім часом педагогічна риторика.

Термін риторика з давньогрецької мови означає ораторське мистецтво. У сучасній науці риторика трактується як наука і мистецтво, теорія і практика переконуючої комунікації.

Тлумачний словник подає значення риторики в двох (широкому й вузькому) значеннях: це вид суспільно-політичної і професійної діяльності, мета якої полягає в переконанні масової аудиторії,

ступінь майстерності публічного виступу, майстерність володіння живим словом. Риторика як навчальний предмет характеризується певними специфічними ознаками: системністю, інтегративністю (не є автономною, оскільки ґрунтується на здобутках інших наук), комплексністю (наука і мистецтво), прикладною спрямованістю (потребується в різних сферах діяльності), а також моральною зумовленістю.

У процесі вивчення риторики й оволодіння риторичними вміннями особистість має змогу розвивати такі цінні особистісні якості як:

культура мислення;

культура мовлення;

культура спілкування;

культура поведінки.

Риторика як наука і мистецтво насамперед оперує такими категоріями як мова і мовлення. Вони набувають дієвості в устах лише тих, хто володіє майстерністю словесної дії. Це вміння є вкрай важливим компонентом професійної педагогічної діяльності й ознакою педагогічної майстерності.

Результати наукових досліджень, досвід роботи і практика доводять, що є нагальна потреба у формуванні не просто педагога, а педагога-ритора, який би на достатньо високому рівні володів технологіями комунікації.

Комунікація - це інформаційний обмін, який відбувається не тільки в словесній формі, а й у мові жестів, міміки, тональності, голосовій модуляції, зовнішньому вигляді й поведінці педагога. Спілкуючись із класом, учитель утримує в колі свого мовленнєвого впливу весь клас і прогнозує сприйняття сказаного кожним учнем зокрема.

Комунікативна компетентність допомагає вчителю відчувати впевненість у собі, вміння спокійно виходити із нестандартних ситуацій спілкування, він знає що зуміє знайти для кожного учня ті слова, які йому потрібні, щоб зацікавити предметом і створити творчий взаємозв'язок.

Педагогічна риторика в сучасних умовах допомагає вчителю не тільки у викладанні самого навчального предмета, але й формуванні в учнів інтересу, що є важливим фактором його вивчення.

А це можливо лише в тому разі, коли педагог майстерно володіє культурою мовлення як одним із найважливіших інструментів професійної педагогічної діяльності.

Культура мовлення нами трактується як володіння різними функціональними стилями **мови**, підпорядкування мовно-виражальних засобів основній меті в конкретних мовних ситуаціях.

Культура мовлення педагога визначається багатогранністю в силу того, що **в** ви акумулюється багато суміжних дисциплін.

Мовленнєва культура педагога це не окрема навчальна дисципліна, оскільки вона вбирає дані багатьох наук, які конкретизують й увиразнюють мовну культуру в цілому, що є важливим чинником професійного здійснення педагогічного процесу і успішної реалізації мети і завдань навчання та виховання.

Провідна роль у піднесенні мовленнєвої культури належить зазвичай мовознавцям, письменникам, засобам масової інформації і навчально-виховним закладам.

Основними ознаками культури мовлення є змістовність, правильність, точність, чистота, доречність, багатство і різноманітність, а також виразність. У свою чергу, культура мовлення утверджує певні норми (критерії, нормативні рівні), які сприяють удосконаленню мовлення, шляхом їх дотримання підвищується рівень мовленнєвої культури особистості. Такими нормами (критеріями, нормативними рівнями) є:

L¹ ОрфоеПІЧНИЙ,

- орфографічний, с: граматичний,
- лексичний,
- стилістичний,
- пунктуаційний,

Зазначені вище нормативні рівні ефективними стають у підвищенні культури мовлення в тому разі, коли особистість фіксує на них увагу, розуміє їх значення і в процесі мовлення здійснює самоконтроль і самоаналіз. Саме нормативні рівні виступають критеріями оцінювання рівня розвитку мовленнєвої культури особистості.

Формування особистості, як відомо, довготривалий і складний процес. Багато науковців сходяться у своїх роздумах на тому, що важливим завданням у наш час є формування мовної особистості. Мовна особистість, як зазначає Л.І.Мацько, - це мовець, який досконало знає рідну мову, свідомо і творчо володіє нею, а також використовує її як органічний засіб самотворення, самоствердження і самовираження, розвитку своїх інтелектуальних і емоційно-вольових можливостей.

На запитання : Чи формує сьогодні вища школа, і педагогічна зокрема, мовну особистість? - у позитивному плані однозначно відповісти неможливо. Розв'язання цієї проблеми бачиться тільки через цілісну систему навчання і виховання, починаючи з дитячого садочка, школи і вищого навчального закладу.

Шляхів до вдосконалення мовленнєвої культури і формування мовної особистості, як показує практика і результати наукових досліджень, є безліч. Проте всі вони починаються з прояву любові до рідної мови, бажання вивчати її і майстерно володіти нею.

Серед ряду дієвих і оптимальних шляхів удосконалення мовленнєвої культури можна зазначити такі:

1. Вивчати мову і читати тексти вголос із дотриманням ' нормативних вимог.
2. Користуватися словниками, довідниками й посібниками.

3. Вивчати твори художньої літератури напам'ять, збагачуючи словниковий запас і черпаючи багатство з народної творчості.
4. Не говорити швидко, дотримуватися пауз і мелодики мовлення.
5. Вивчати мовлення майстрів слова .
6. Виробляти в собі навички мовленнєвого самоконтролю і самоаналізу.
7. Намагатися систематично записувати власні думки й цікаві спостереження, робити перекази з однієї мови на іншу з метою уникання помилок (суржику, кальки).
8. Оволодівати різними стилями мовлення (як усного, так і писемного).

Слід зазначити, що риторичні уміння педагога передбачають наявність системи естетично виразних форм впливу на учнів, а не тільки викладу інформації.

Риторичні уміння педагога сприяють можливості регулювати і формувати структуру спілкування, яка обумовлена педагогічними завданнями і навчально виховними ситуаціями. Тому педагогічна риторика - це мовленнєва майстерність учителя, і її сутність не стільки в нормативності і граматичній правильності, скільки в її дієвості, умінні впливати на міркування і дії учнів без нав'язливих вимог. Учитель орієнтується не тільки на необхідність, але й на оптимальність передачі інформації слухачеві. Для нього цей процес збігається з вибором засобів максимального впливу на учнівську аудиторію та передбачуванням і очікуванням її реакції.

Безсумнівно, для того, щоб майстерно говорити й ефективно впливати, потрібно чути і розуміти свого слухача, співбесідника. Будь-яке спілкування передбачає і починається із взаєморозуміння. Тому вчитель повинен говорити так, щоб його слово було відчутно сприйняте учнями, а для цього вчитель повинен бачити, розуміти і відчувати учнів в усіх їх проявах. Активізувати увагу, викликати інтерес до предмета мовлення можна лише тоді, коли знаєш свого слухача, розумієш його інтереси, можливості і потреби. І педагогічна риторика сприяє цьому, адже щоб впливати на аудиторію слухачів, слід розуміти і відчувати її.

Можна досконало знати навчальний предмет і разом з тим можна опинитися перед нерозумінням учнями саме тому, що не враховано основного - особистості того, кому було адресоване мовлення. Якщо це стається, то вчитель прагне особисто віднайти з позиції учнів ефективні форми мовної поведінки, а це означає що він не може обійтися без риторики, як важливої складової педагогічної майстерності.

Список використаної літератури

1. Бабич Н.Д. Основи культури і техніки мовлення. - Львів, 1990.
2. Етика ділового спілкування: Курс лекцій / Т.К. Чмут та ін.: МАУП, 1999.
3. Мацько Л.І. Риторика. - Київ, 2003.
4. Мурашов А.А. Педагогическая риторика. - Москва, 2001.
- Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика. - Київ, 1994.

